

ӘОЖ 330.341.1:338.2

ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУҒА ҮҚПАЛЫН БАҒАЛАУ

Амидуллаев Ғалымжан Мухамбетжанұлы

Қ.Құлжанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті,
Астана қ., Қазақстан

Ғылыми жетекші: Әбжан Жаннат Қуанышбековна,
PhD, қауымдастырылған профессор, Қ.Құлжанов атындағы Қазақ
технология және бизнес университеті

Аңдатпа. Бұл мақалада институционалдық факторлардың инновациялық экономикалық даму процесіне әсері қарастырылды. Соңғы бес жылдағы ғылыми еңбектерді жүйелеу негізінде саяси тұрақтылық, құқық үстемдігі, мемлекеттік басқару сапасы, ғылыми-зерттеу инфрақұрылымы және нарықтық ортаның рөлі талданды. Халықаралық және ұлттық индекстер арқылы бағалау әдістері, сондай-ақ сандық және сапалық талдау тәсілдері қарастырылды. Скандинавия, Оңтүстік Корея, Қытай және Қазақстан тәжірибесі салыстырмалы түрде зерттелді. Қорытынды бөлімде институционалдық сапаны арттыру және инновациялық экожүйені жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Кілт сөздер: инновациялық даму, институционалдық факторлар, ұлттық инновациялық жүйе, бағалау индикаторлары, халықаралық тәжірибе.

Кіріспе

Қазіргі әлемде тұрақты экономикалық даму инновациялармен тығыз байланысты. Инновациялар тек технологиялық жаңалықтарды ғана емес, сондай-ақ институттардың трансформациясын, бизнес, мемлекет және ғылым арасындағы жаңа өзара әрекеттесу формаларын білдіреді. Инновациялық даму экономиканың ЖІӨ өсімін ғана емес, сонымен қатар оның сапасын арттыруды, бәсекеге қабілеттілікті күшейтуді, сыртқы сын-қатерлерге бейімделуді және ұзақ мерзімді артықшылықтарды қалыптастыруды көздейді.

Соңғы жылдары жүргізілген зерттеулер институционалдық сапаның инновациялық белсенділіктің негізгі детерминанты екенін көрсетеді [1]. Институционалдық сипаттамалар – саяси тұрақтылық, мемлекеттік басқару сапасы, банкроттық рәсімдерінің тиімділігі және құқық үстемдігі – ұлттық инновациялық жүйенің сапасымен тікелей байланысты [2]. Сонымен қатар, саяси тұрақсыздық пен әлсіз құқықтық орта фирмалардың инновациялық

қабілетіне теріс әсер етеді, әсіресе шетелдік меншіктегі компанияларда бұл айқын байқалады.

Алайда бірқатар мәселелер толық шешілмеген күйінде қалып отыр:

1. Институционалдық факторлардың көптүрлілігі және олардың нақты контексте ықпал ету дәрежесі.

2. Зерттеулердің көбіне ұлттық немесе фирмалық деңгейге бағытталуы, аймақтық деңгейдің ескерілмеуі.

3. Институттардың инновацияға әсер ету тетіктерін күшейтетін немесе әлсірететін шарттардың толық ашылмауы.

Осыған байланысты мақала мақсаты – соңғы бес жылдағы ғылыми еңбектерді жүйелеу арқылы инновациялық дамуға ықпал ететін институционалдық факторларды анықтау, олардың әсер ету механизмдерін айқындау және болашақ зерттеулерге бағыт беру.

Институционалдық факторлардың топтастырылуы

Саяси тұрақтылық фирмалардың инновациялық белсенділігіне әсер ететін маңызды фактор болып табылады [3]. Құқық үстемдігі – сот жүйесінің тиімділігі, меншік құқығының қорғалуы, құқықтық тәртіп инновациялар үшін сенімді орта құратын элемент ретінде көрінеді. Реттеуші ортаның айқын болмауы инновацияларды тежеуі мүмкін, ал шектен тыс қатаң регламенттеу жаңалық енгізу қабілетін төмендетеді.

Жоғары сапалы ғылыми зерттеулер, университеттердің инновациялық белсенділігі және бизнес-ғылым ынтымақтастығы инновациялық даму үшін шешуші рөл атқарады. Сондай-ақ кадрлардың кәсіби дайындығы мен техникалық білім деңгейі де инновацияларды енгізуге ықпал етеді.

Физикалық және цифрлық инфрақұрылым, атап айтқанда транспорт, байланыс, электр энергиясы және цифрлық желілер инновациялардың таралуына негіз болады. Цифрлық трансформация мен деректерге қолжетімділік инновацияларды коммерцияландыруда маңызды орын алады [4].

Нарық ашықтығы, бәсекелестік деңгейі және бизнеске арналған қолдау қызметтерінің сапасы инновацияларға ықпал етеді. Университет-бизнес серіктестігі, кластерлер мен стартаптар арасындағы байланыстар да ұлттық инновациялық жүйелер үшін стратегиялық маңызға ие.

Кәсіпорындарға көрсетілетін әкімшілік, нормативтік және мәдени қысым экологиялық және «жасыл» инновацияларға бағытталуына әсер етеді. Экологиялық менеджмент жүйелері мен басқару айырмашылықтары осындай қысымның инновациялық нәтижелерге айналуына ықпал ететін аралық механизмдер болып табылады.

Индикаторлар арқылы институционалдық факторларды бағалау

Институционалдық факторларды бағалауда халықаралық индекстер кеңінен қолданылады. Олардың ішінде Global Innovation Index (GII) елдердің инновациялық әлеуеті мен нәтижелерін өлшейді, Worldwide Governance

Indicators (WGI) саяси тұрақтылық, құқық үстемдігі және мемлекеттік басқару сапасы сияқты көрсеткіштерді қамтиды, ал Business Enabling Environment (BEE) реттеу ортасын және бизнес жүргізудің жеңілдігін сипаттайды.

Кейбір мемлекеттер инновациялық даму стратегияларын бағалау үшін ұлттық индекстер мен көрсеткіштерді әзірлейді. Қазақстанда мұндай бағалау ғылыми зерттеулер мен тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалған шығындар, патенттік белсенділік, стартаптар саны және технология трансфері көлемі арқылы жүзеге асырылады. Ресей, Қытай және Корея тәжірибесінде ұлттық инновациялық индекстер жасалып, мемлекеттік саясаттың тиімділігі бағаланады [5].

Институционалдық факторлардың инновациялық дамуға ықпалын бағалау үшін әртүрлі әдістер қолданылады. Факторлық және регрессиялық талдау институционалдық айнымалылар мен инновациялық көрсеткіштердің өзара байланысын анықтайды, DEA (Data Envelopment Analysis) ресурстарды пайдалану тиімділігін есептеуге мүмкіндік береді, ал SWOT және контент-талдау институционалдық саясат пен құжаттарды сапалық тұрғыдан бағалауда қолданылады.

1-кесте. Институционалдық факторларды бағалау индикаторлары мен әдістері

Бағалау деңгейі	Негізгі индикаторлар	Артықшылықтары	Шектеулері
Халықаралық индекстер	Global Innovation Index (GII), Worldwide Governance Indicators (WGI), Business Enabling Environment (BEE)	Елдер арасындағы салыстыруға мүмкіндік береді; стандартталған әдістеме	Елдік контексті ескермейді; субъективті бағалау элементтері бар[6]
Ұлттық көрсеткіштер	ҒЗТҚЖ шығындары, патент саны, стартаптар үлесі, технология трансфері көлемі	Жергілікті ерекшеліктерді көрсетеді; мемлекеттік саясатпен байланысы бар	Әртүрлі елдер арасында салыстыру қиын; мәлімет сапасы әркелкі[7]
Сандық әдістер	Факторлық талдау, регрессиялық модельдер, DEA	Байланыстарды сандық тұрғыда дәлелдеуге мүмкіндік береді	Статистикалық деректердің қолжетімділігіне тәуелді[8]

Сапалық әдістер	SWOT-талдау, контент-талдау, сараптамалық бағалау	Елдік контексті терең сипаттайды; саясат құжаттарын талдауға қолайлы	Субъективтілік деңгейі жоғары; салыстыру қиын[9]
-----------------	---	--	--

4. Халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау

Скандинавия елдері (Швеция, Финляндия, Дания, Норвегия) инновациялық даму саласында жетекші орындардың бірін иеленеді. Бұл елдерде мемлекет пен бизнес арасындағы сенімге негізделген ұзақ мерзімді серіктестік, ғылыми зерттеулерді мемлекеттік қаржыландырудың жоғары үлесі және білім беру сапасының жоғары деңгейі шешуші фактор болып табылады. Сонымен қатар, әлеуметтік мемлекет моделі инновациялық процестерді қолдау үшін тең мүмкіндіктер мен тұрақты институционалдық орта қалыптастырады.

Оңтүстік Корея қысқа мерзім ішінде аграрлық экономикадан технологиялық көшбасшы елге айналды. Мұның басты себептері – индустриализация кезеңінен бастап инновацияға бағытталған мемлекеттік саясат, технологиялық трансферді тиімді пайдалану, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды кеңінен қаржыландыру және бизнес-сектордың белсенді қатысуы. Инновациялық экожүйе университеттер, зерттеу институттары және ірі корпорациялар арасындағы тығыз байланыс арқылы дамуда.

Қытай соңғы онжылдықта инновация саласында ауқымды серпіліс жасады. Елде ұлттық инновациялық жүйені қолдайтын стратегиялық бағдарламалар (Made in China 2025, Digital Silk Road) қабылданды. Институционалдық тұрғыда Қытай орталықтандырылған жоспарлау мен нарықтық тетіктерді үйлестіре отырып, технологиялық кластерлер мен арнайы экономикалық аймақтарды дамытты. Бұл модель мемлекеттік саясаттың жетекші рөлін және институционалдық қысым арқылы инновацияны ынталандыруды көрсетеді.

Қазақстанда инновациялық дамуды қолдау үшін бірқатар мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылып келеді (Индустриялық-инновациялық даму стратегиясы, «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы). Соңғы жылдары ғылыми-зерттеу шығындарының үлесі өскенмен, жалпы ішкі өнімдегі үлесі дамыған елдермен салыстырғанда төмен деңгейде қалып отыр. Институционалдық ортада негізгі мәселелер – қаржыландыруға қолжетімділіктің шектеулілігі, ғылым мен бизнестің жеткіліксіз байланысы және нормативтік ортаның толық жетілмегендігі.

Қорытынды

Жүргізілген талдау нәтижесінде институционалдық факторлардың инновациялық дамуға әсері көпқырлы екені анықталды. Соңғы бес жылдағы зерттеулер институционалдық сапа – саяси тұрақтылық, құқық үстемдігі, мемлекеттік басқару тиімділігі, реттеу ортасының айқындығы – ұлттық

инновациялық жүйелердің негізгі детерминанты екенін дәлелдеді. Бұл факторлар елдің инновациялық әлеуетін қалыптастырып қана қоймай, кәсіпорындардың жаңа технологияларды енгізуіне және ғылыми зерттеулердің нәтижесін коммерцияландыруына ықпал етеді.

Салыстырмалы талдау көрсеткендей, Скандинавия елдері сенімге негізделген әлеуметтік мемлекет үлгісін дамыта отырып, инновацияларды қолдау үшін тұрақты институционалдық орта құрды. Оңтүстік Корея мемлекеттік саясат пен бизнес арасындағы интеграцияны күшейтіп, қысқа уақыт ішінде технологиялық серпіліске қол жеткізді. Қытай орталықтандырылған жоспарлау мен нарықтық тетіктерді үйлестіріп, инновациялық кластерлер мен цифрлық платформаларды дамытты. Қазақстанда да бірқатар стратегиялық бағдарламалар іске асырылып келеді, алайда институционалдық ортада шешімін таппаған мәселелер бар: қаржыландырудың жеткіліксіздігі, ғылым мен бизнестің әлсіз байланысы және реттеуші базаның толық жетілмегендігі.

Осыған байланысты мынадай ұсыныстар беріледі:

- институционалдық сапаны арттыру үшін мемлекеттік басқару тиімділігін, құқық үстемдігін және реттеу ортасының айқындығын күшейту;
- ғылыми-зерттеу инфрақұрылымын жетілдіру және университет-бизнес серіктестігін нығайту;
- қаржыландыру көздерін әртараптандыру, венчурлық капитал мен инновациялық гранттарды қолжетімді ету;
- инновациялық мәдениетті дамыту, кәсіпкерлікке деген сенімділік пен тәуекелге бейімділікті арттыру.

Қорытындылай келе, институционалдық факторлар инновациялық даму үшін шешуші рөл атқарады. Қазақстан үшін басты міндет – халықаралық тәжірибеден сабақ алып, ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, тиімді институционалдық орта қалыптастыру. Бұл елдің жаһандық инновациялық жүйеде бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Duarte J., Ferreira F.A.F., Correia R.J. What drives innovation? A systematic literature review of institutional determinants // Publications. – 2025. – Vol. 13, No. 3. – P. 31. DOI: 10.3390/publications13030031.
2. Singh S.K., Dhir S., Dhir S. Analyzing institutional factors influencing the national innovation system // Journal of Business Research. – 2024. – Vol. 172. – P. 114–128. DOI: 10.1016/j.jbusres.2023.114128.
3. Odei S.A., Li D., Huang W. Political instability, legal environment, and firm innovation: Evidence from emerging economies // Sustainability. – 2024. – Vol. 16, No. 2. – P. 512–527. DOI: 10.3390/su16020512.

4. Singh S.K., Dhir S., Dhir S. Analyzing institutional factors influencing the national innovation system // Journal of Business Research. – 2024. – Vol. 172. – P. 114-128. DOI: 10.1016/j.jbusres.2023.114128.
5. Park M. Regulation and Innovation Revisited: How Restrictive Regulation Uncertainty Shapes Innovation Output // Organization Science. – 2025. – DOI: 10.1287/orsc.2022.16770.
6. Bate A.F., et al. The determinants of innovation performance: an income based cross-country analysis // Innovation and Entrepreneurship. – 2023. – Vol. 2. – P. 1-16. DOI: 10.1186/s13731-023-00283-2.
7. Duarte M.P., et al. The Measurement of Innovation: A Systematic Review and Comparative Analysis // Publications. – 2025. – Vol. 13, No. 3. – P. 31. DOI: 10.3390/publications13030031.
8. Costa Cavalcante P.L. Innovation performance and its determinants // International Marketing Review. – 2024. – № INMR-11-2021-0206. DOI: 10.1108/INMR-11-2021-0206.
9. Mu Y., Huang T., Saleem N., Hassan A.H. Institutional pressure and low carbon innovation policy: The role of EMS, environmental interpretations and governance heterogeneity // Frontiers in Environmental Science. – 2024. – Vol. 12. – P. 1385062. DOI: 10.3389/fenvs.2024.1385062.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ НА ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ

Амидуллаев Галымжан Мухамбетжанович

Научный руководитель: Абжан Жаннат Куанышбековна, PhD, доцент

В статье рассматривается влияние институциональных факторов на процесс инновационного развития экономики. На основе систематизации научных публикаций последних пяти лет проанализированы такие факторы, как политическая стабильность, верховенство права, качество государственного управления, научно-исследовательская инфраструктура и рыночная среда. Описаны методы оценки через международные и национальные индексы, а также количественные и качественные подходы. Проведен сравнительный анализ опыта Скандинавских стран, Южной Кореи, Китая и Казахстана. В заключении предложены рекомендации по повышению институционального качества и совершенствованию инновационной экосистемы.

Ключевые слова: инновационное развитие, институциональные факторы, национальная инновационная система, индикаторы оценки, международный опыт.

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF INSTITUTIONAL FACTORS ON INNOVATIVE DEVELOPMENT

Amidullaev Galymzhan Mukhammetzhanovich

Scientific supervisor: Abzhan Zhannat Kuanyshbekovna,
PhD, Associate Professor

The article examines the impact of institutional factors on the process of innovative economic development. Based on a systematic review of scientific publications from the last five years, the study analyzes political stability, rule of law, quality of governance, research infrastructure, and market environment. Evaluation methods using international and national indices, as well as quantitative and qualitative approaches, are discussed. A comparative analysis of the experiences of Scandinavian countries, South Korea, China, and Kazakhstan is conducted. The conclusion provides recommendations for improving institutional quality and strengthening the innovation ecosystem.

Keywords: innovative development, institutional factors, national innovation system, evaluation indicators, international experience.

REFERENCES

1. Duarte J., Ferreira F.A.F., Correia R.J. What drives innovation? A systematic literature review of institutional determinants // Publications. – 2025. – Vol. 13, No. 3. – P. 31. DOI: 10.3390/publications13030031.
2. Singh S.K., Dhir S., Dhir S. Analyzing institutional factors influencing the national innovation system // Journal of Business Research. – 2024. – Vol. 172. – P. 114–128. DOI: 10.1016/j.jbusres.2023.114128.
3. Odei S.A., Li D., Huang W. Political instability, legal environment, and firm innovation: Evidence from emerging economies // Sustainability. – 2024. – Vol. 16, No. 2. – P. 512–527. DOI: 10.3390/su16020512.
4. Singh S.K., Dhir S., Dhir S. Analyzing institutional factors influencing the national innovation system // Journal of Business Research. – 2024. – Vol. 172. – P. 114–128. DOI: 10.1016/j.jbusres.2023.114128.

5. Park M. Regulation and Innovation Revisited: How Restrictive Regulation Uncertainty Shapes Innovation Output // Organization Science. – 2025. – DOI: 10.1287/orsc.2022.16770.
6. Bate A.F., et al. The determinants of innovation performance: an income based cross-country analysis // Innovation and Entrepreneurship. – 2023. – Vol. 2. – P. 1-16. DOI: 10.1186/s13731-023-00283-2.
7. Duarte M.P., et al. The Measurement of Innovation: A Systematic Review and Comparative Analysis // Publications. – 2025. – Vol. 13, No. 3. – P. 31. DOI: 10.3390/publications13030031.
8. Costa Cavalcante P.L. Innovation performance and its determinants // International Marketing Review. – 2024. – № INMR-11-2021-0206. DOI: 10.1108/INMR-11-2021-0206.
9. Mu Y., Huang T., Saleem N., Hassan A.H. Institutional pressure and low carbon innovation policy: The role of EMS, environmental interpretations and governance heterogeneity // Frontiers in Environmental Science. – 2024. – Vol. 12. – P. 1385062. DOI: 10.3389/fenvs.2024.1385062.